

ՏԻՓՏԻԿՈՆ

Կ Ա Մ

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳԻՐԻՔ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ (*)

Եթէ յաւերժական և անմահ յիշատակութեան տենչ բնաւորական ինչ իցէ 'ի կիրս մարդկան ազգի՝ անկեալ յարարչախնամ Տեսչութենէն, զայն աւանդիկ որ 'ի վաղ ժամանակաց անտիկացին հրաշակերտք, եւ անմահութեան հետախնդիր հոյակապից արանցըն արարք՝ բաւականութեամբ ուրեմն մեզ լուսաբանեն:

Քանզի էր աղագաւ արդեօք Բաբիլոնին այն երկնաշէրձ ամբարտակ 'ի հսկայիցն առաջնոց կանգնեալ. եւ կամ Եգիպտացւոյն անհնթութ ըրր գունք մինչեւ ցայսօր ժամանակի դեռ յոսին կայեալք. եթէ ոչ զի 'ի սոյն բնաւորական կրից շարժեալ և ըղձակերտեալ մարդկանն՝ նոքիմբ զանձանց իւրեանց գուն գործեցին յաւերժացուցանել զյիշատակ դարուց 'ի դարս:

Բեր այսպէս անցանել ընդ համօրէն պատմութիւնս զսռաջնոց դարուցըն անցաւորաց. եւ ահա՛ ոչ յայլ ուստեքէ լիցի մեզ երբէք տեսանել ինչ մի 'ի հրաշակերտ յօրինուածոց

(*) Սոյն երկասիրութեան հեղինակն է Գաբրիէլ Դպիր Փօթիլանցի, արղւնաշատ և համբաւաւոր վարժապետ, որոյ անունն օրհնութեամբ էր յիշուի բոլոր Ռուսներոյ մէջ: Թէ՛ մեծանուն վարժապետի և թէ՛ իւր նկարագրած ազգային Բարեբարաց յիշատակն անեղձ պահպանելու և յետոց աւանդելու համար արժան կը դատուի Ամապորոյ միջցաւ հրատարակել սոյն գրաւոր աշխատասիրութիւնն, որ օրինակուած է 'ի Փօթիլան մեր հովաւան այցելութեան ժամանակ, Հեղինակի արժանաւոր աշակերտ Տ. Պօղոս բարեկրօն քահանայի ինքնագիր օրինակն:

Մ. Վ. Մ.

մարդկանն, կամ 'ի սիրալի գործոց նոցին արութեանց, եթէ ոչ 'ի սոյն աւանդ աղբերէ յառաջ բղխեալ: Որ զի և կարի քաջագէտ իսկ առ տեղեաւս զանհամար Դիւցազնութեանց մերութիւնս առ գեղեցիկ ասպարոյց նիւթոյ բանիս, այլ զի Խորէնեան քերթողաց պահեալ մնայ այն, և կամ Նդիշէից ու մանց համեղաբանից, շատ է մեղ պատուել զլուութիւն. քանզի եւ բանիս նորատակ ոչ յընդհանուրն անդ, եւ 'ի յոյժ հեռաւորութեամբ անջատեալ սրն առ 'ի մէնջ ձգտել պարապել, այլ որ ինչ 'ի յետին ժամանակս և 'ի մերում յայսմիկ քաղաքի եղեն յիշատակութեանց արժանի արարք և աղաւսիրական բարեւաւութեանց արգասիք, զայնս և եթ 'ի մասնաւորի փոքրաբանել ջանամք, տալով ասպագայից ծանօթութիւն ինչ համառօտ, միանգամայն և խրախոյս յորդորատու առ նմանօրինական ժրանալ, և 'ի տրիտուր գեղեցիկ վաստակոյց և առաքինութեանց՝ զանմահ յիշատակութեան ըղձակերտել փառս:

Բայց որպէս զի մի առ կարի հաւմառօտութեան և առ ամփոփ զիրան պահելոյ՝ երեւեսցուք զանց առնել և զյոյժ կարեւորօքն 'ի գլխաւորութիւնս առաջագիր գործոյս, վասնորոյ և փոքր ինչ 'ի վերուստ առեալ զթել բանին՝ կաղուք նախ գիտել թէ՛ ո՛ւստ ուստեք եղեւ մեղ յայտոսիկ կողմանս եւ կաւորութիւնս, և կամ յորո՞ւմ ժամանակի և զի՞նչ ինչ 'ի հնոց անտի առ մեզ կայցեն նշտարք յիշատակութեանց: Ապա և որ առ մերովս ժամանակօք գործեցան՝ յարեսցուք զինի, բովանդակեալ զամենայն յերկոսին մասուեն: Յառաջնութիւն ցուցանելով եթէ նախնիք մեր յընթացս անդ մեռաւաներորդ դարուն եկեալ իցեն յԱնույ և բնակեալ

յայտոսիկ կողմանս, թէպէտ և չիցեն թողեալ յիշատակութիւնս ինչ զայնր ժամանակի և զեղութեանցն, և ոչ իսկ թէ ո՞ր ուրեք կատարէին հոգեւորական պաշտամունք նոցա, ըստ որում անաղան ուրեմն տեսանին շինութիւնք Եկեղեցեաց յայտոսիկ վիճակս:

Իսկ յերկրորդումն առաջի արասցուք թէ որչափ ինչ 'ի սկզբնաւորութենէ դարուս մինչև 'ի ներկայիս գործեցան աստանօր յառաջատուութիւնք 'ի նիւթ ազգային շինուածոց, նորագութեան ասեմ սրբոց Եկեղեցեացն, և նոր 'ի նորոյ շինութեանց ազգային Գպրոցացն, յաւելուածով յիշատակութեան յատուկ անուանց առաքինացելոցն 'ի ներկայիս առատանուէր տրուք առ մշտնջենաւոր հաստատութիւն զբրամագլխոյ իրիք յանուն նորակաւոյց Գպրոցացն:

Մ Ա Ս Ն Ա.

Ապաքէն, որք միանգամ յակն զմե. րովք պատմութեամբք արկին, նոցա և յայտնի իսկ է բաղմնդիմի հարստահարութեանցն տեսարան և աւեր աչխարհիս Հայոց. եւ մանաւանդ բնիկ Հայրենւոյն մերոյ Անի քաղաքի. որ քան զամենայն առաւել քամեաց է. արք զբաժակն բարկութեան զբաժակ սրտմտութեան յերեսաց արոսքին և 'ի ներքին թշնամեաց յաւուրս Մանուկիսի կայսեր Յունաց իբր 'ի 1046 ա. մին Քրիստոսի և յետ նորա յաւուրս Ալիաթանայ Պարսից արքայի, որ յաւուրն ներկեաց զհրաշակնրան զայն եւ զմարդաշատ քաղաք, և որոյ ճարակ ետ զբնակիչս նորուն: Ուստի և որք միանգամ մաղապուր զերծան յանօրէն երկաթայն տարադէմ գնացին փախըստեայք յայլ և այլ կողմանս աշխարհի.

և լին բնակութեամբ զսահմանս օտար ազգաց:

Եւ ահա զայսու ժամանակօք իբր 'ի 1060 թուականին Քրիստոսի, բազմութիւն Անեցւոց և շրջաբնակ ազգայնոց միաբանեալ ելին 'ի Հայաստանէ, և սկսան ուղեւորիլ գէպ 'ի Մուտալիայ և 'ի Լեհաստան, որպէս հաւաստի ցուցանեն մեզ բանք Հայր Մինաս վարդապետի Բժշկեան 'ի գիրսն անուանեալ ձառագրերդ-Յիւն 'ի Լեհաստան, ուր մանրամասնաբար պատմէ զամենայն անցիցն անցելոց Անւոյ քաղաքի և ցրուելոյ բնակչաց նորուն յայտոսիկ նահանգս:

Այլ աստ են տարակուսանոց իբր, զի բնաւ և ոչ 'ի միում 'ի քաղաքացս յայտցանէ Մուտալիոյ չգտանին հետք ինչ հնութեան շինուածոց կամ Եկեղեցեաց Հայոց, որպէս և ոչ իսկ յիշատակարանաց անգամ, որ զայնր ժամանակին երեւեցուցեն զանցս և զեղելութեանցն հաւաստիս: Քանզի լուտուգապէս ասել մի միայն 'ի գրոց անտի Բժշկեանին է մեզ հմտանալ զայսմ ամենայնէ, որպէս նաեւ զհնութենէ Եկեղեցւոյ քաղաքիս որ յանուն սուրբ Աստուածածնին, զորմէ ասէ լինել աւանց իբր հինգ հարիւրոց: Այլ թէ ուստ ուստեք առեալ իցէ նորա զայս ծանօթութիւն, չ'ունիմք ստել. զի և ոչ ինքն իսկ յայտ առնէ, թերեւս յաւանդութենէ և եթ լուեալ և կամ դուցէ լեալ յաւուրս նորա արձանագրութեան իրիք 'ի ժամանակաց անտի շինութեան, որ արդ չիք 'ի միջի: Քանզի որ այժմս կայ տակաւին յարտաքուստ Եկեղեցւոյն 'ի վերոյ դրանն յարեւմտից կուսէ՝ ոչ վասն Եկեղեցւոյն ինչ, այլ վասն գաւթին շինութեան առնէ յիշատակութիւնս, որպէս տեսցի յօրինակէդ գաղափարելոյ հարազատութեամբ:

« Շինեցաւ գաւիթս այս գովելի ՚ի ժամանակի Եկեղեցականութեան Մահտեսի Օգոստոսի, արդեամբք Պօթուշանու եղեալ ժողովրդեան, ՚ի թուին ՌՄԼԲինո: Իսկ քան զայս հնագոյն ինչ չունիմք բնաւ յանկեան ուրեք. ուստի և շինուած հնութեան Եկեղեցւոյն մընայ անբացայտոյ և միայն որչափ ինչ ՚ի յիշատակեալ գրոց անտի ցուցանի, զոր վերագոյնդ նշանակեցաք:

Եւ ՚ի լինիլ այսմ այսպէս, այնուհետեւ մնայ հաւատալ թէ հնագոյնն քան զամենայն Եկեղեցիս Հայոց Մոլտալիոյ, թերեւս և Վաղարիոյ և Պոգովինայու, իցէ մերս այս եկեղեցի. զի որ յայլ և այլ քաղաքս գտանին վիճակացս, իմա ՚ի Եւա, ՚ի Ռոման, ՚ի Ֆօքշան, և ՚ի Սուչավայ, միշտ խոնարհ են ժամանակաւ քան զսա, որպէս տեսանի ՚ի նմին գրուածի:

Եւ սակայն ՚ի նոյն իսկ ՚ի սրտամուծինէ ուսաք լինիլ զբնակութիւն մերոյս յայտոսիկ կողմանս իբր ՚ի մէջն անգմետասաներորդ գարուն. և զիմորդ ապա մարթ էր նոցա գրեալ զերկերիւր և աւելի ամս թարց Եկեղեցւոյ կեալ, ժողովուրդ՝ որ քան զկեանս անգամ զկրօնիցն նախամեծար համարէր պաշտամուսնս. ժողովուրդ ասեմ Անւոյ քաղաքի, որ ելլոց առ հասարակ զամենայն վայրս Շիրակայ հոյակոստ շինուածովք տաճարոց և վանօրէից. և ասքս ընդ այնչափ ժամանակս կալ մնալ աստանօր անմասն յեկեղեցական պաշտամանց և ըստ գրելոյն՝ ՚ի Բաբելոնի հնոց ժողովրդեանն ՚ի մէջ ուռեաց կախել ըզԱտախարանս Աստուծոյ մերոյ՝ զիմորդ հնարաւոր:

Բայց կալցի որ որպէս և ասորմէ, ըստ որում քողարկեալ գտանի այս ՚ի ճշմարիտ տեսութենէ առ ՚ի չգոյէ հաւատոյ ապացուցութեանց:

Այլ ըստ իս անձին առանձինն

գժուարին է արդարեւ հաւատալ թէ յնթացս երկերիւր ամսոց թարց եկեղեցւոյ կեցեալ իցէ նոցա, սովորելոյն յաճախութեամբ վանօրէից և հոյակոստ տաճարաց, բայց յայլմէ կողմանէ, քանզի չիք ինչ ՚ի յիշատակութեանց որ լուսաւորաւոյն զերսն առաջի կացուցէ, մնայ իւրաքանչիւրոյն ՚ի կամս ապաստան հաւան լինել կամ ոչ իմոցս այս կարծեաց. զի և ոչ իսկ յայն ձգտիմ բանիւս հաւատարիմ զոյն գործելոյ ընթերցանելեացն, նա թէ և ասպարէզ իսկ կարգում քննութեամբ ՚ի վերոյ կալ և ստուգել եթէ ո՞ր արդեօք առաջինն այն առ ՚ի նախնեացն մերոց կանգնեալ եկեղեցի, և յորում ժամանակի, և կամ ո՞ք ոմանք նորա երախտաւորք և բարեացապարտք. զի այս ամենայն կարեւոր հանգամանք և ծանօթութիւնք սեպհականք համարին յիշատակարանաց որ և իցէ եկեղեցւոյ, որպէս և առ հինան եկեղեցւոյ է տեսանել, զի անուանք իւրաքանչիւր եւ բախտաւորաց և մանաւանդ շնորհաց զեկեղեցիս առ յիշատակէ գրեալ պահէին ՚ի մատեան ինչ, որ Յսւնարէն ձայնիւ կոչէր Տիփֆլին, եւ ըստ մեզ Բնագիրք կամ Յիշագրութեան Նիւղոյ, որպէս տեսանի առ որբոյն Ներսիսի Լամբրոնացւոյն, և մեծին Խոսրովու Անձեւացեաց եպիսկոպոսի:

Ե՞ր ասքս և մերքս ոչ զայն պահէցին շաւիղ, չգիտեմ: Այլ մերս իմա ինձ աստանօր զնախնիս եկեալս Անւոյ և բնակացեալս աստէն, որոց անկ էր արդարեւ թողուլ ձգել յետնոցն գէթ համառօտիւ յիշատակութիւնս ինչ զանհրամեշտ կարեւորաց ՚ի գիտութիւն, յորոց և մեր լուսաբանեալ բաւեալ շարունակութեան պարտապատալ և իբրեւ ՚ի հիման վերայ զմերոյ ժամանակի զարարսն յոգել յաւելուլ:

Այլ ասիցէ որ, թերեւս և արաւ

րեալ իցէ նոցա զայսովիսեաց յիշատա-
կութիւնս և ՚ի գիր արձանացուցեալ,
բայց ժամանակն ծախեալ սպառեալ
իցէ զայնս :

Ապօքէն և ինձ իսկ հաւանական
և գլխովն ախորժելի ՚ի գեղեցիկ կող-
մին անգր յանկուցանել զկարծիազ ժա-
մանակին դնելով մեզս , որ գիտէն զա-
մենայն վատնել . եթէ ոչ վաղ ուրեմն
՚ի Մերունեայն խորնոյլուծեալ գտանէր
այս ՚ի նմանօրինակ դէպս ինչ ՚ի գիրսն ,
որ առ Սահակ Բագրատունի : Ուր յետ
յուզանեայ թէ քանի գժուարութիւն
էր ինքեան ընու զանգիր ազգասիրին
այնորիկ Խճսանի և ՚ի վէպ հանել զոր
՚ի սկզբանէ անտի եղեն առ հինան Հա-
յաստանեայց քաջութեան արարք եւ
գրոյց յիշատակի արժանիք , յարէ տպա
և զվսն էրն . առ ՚ի չգոյէ , ասէ , յաղ-
գի մերում և ոչ մի ինչ ՚ի յիշատակա-
րանաց , զի և ոչ մի որ պէտ յանձին
կալաւ մատենագրել զայնցանէ , և ա-
հա ըստ այսմ և զմերոյս իմաստասի-
րել թերեւս ոչ ինչ տարադէպ , մանա-
ւանդ թէ և կարի քաջադէպ :

Մի ապա սագիւտ ինչ արկցի զեր-
կասիրութեամբս այսուիկ փոքու , իր-
բեւ որ չունիցի յինքեան զառ ՚ի վա-
ղնուց տեղեկութիւնսն , ըստ որում ,
որպէս տեսաւ ՚ի վերոյ , համայն ան-
յայտութեամբ գտանին վարագուր-
եալք . մատիցուք ուրեմն որ յառաջի-
կայս նիւթ , սկիզբն առնելով երկրոր-
դի մասին :

Մ Ա Ս Ն Բ .

Զինչ հաւատարմագոյն արդեօք
և ճշմարտատիպ բանից տեսութիւնք ,
քան որ ինչ յականատեսն շինութենէ
յառաջ բերեալ մատուցին . եւ ա-
հա յերկրորդում յայսմիկ մասին ոչ

եւս կարծ ՚ի կարծ բանից , և ոչ որ ՚ի
լոյս եւ եթ զըուցաց յառաջ բերու-
թիւնք , այլ որոյ մեզէն իսկ եղեալ ա-
կանատես եւ կամ յականատես ան-
ձանց՝ առ պատշաճ յօդուարութեան
գործոյս քաղեցան ծանօթութիւնք ,
զնոսին և հաղորդել կայ մեզ զինի եկե-
լոցն , երկուս առնելով ամա յօդուածս ,
զմին վսն եկեղեցեաց նորոգութեան
առանձինն և զմիւսն վսն նորակառոյց
շինութեան դպրոցացն :

ՅՕԴՈՒԱԾ Ա .

Որ ինչ միանգամ զառաջին շինու-
թենէ Եկեղեցւոյ Ս . Աստուածածնի
էին բանք , և զնորայն հնութենէ հա-
ւանական կամ ոչ , հասուցաք արդէն
յառաջին մասի անդ , զհետ երթեալ
ծանօթութեանցն զառ ՚ի հօրէն Մի-
նասայ ընկալելոյ . զարդիս մնայ միմի-
այն զվերստին նորոգութեանց նորին ,
և զերախտաւորացն առ նմին վաստա-
կաւորութենէ յառաջ բերել բան :
Բայց և յայն չէ ձեռն մխտալ աստու-
ցուք համառօտիւ նախ վսն կառուց-
ման միւս քաղաքիս , որ յանուն Ամե-
նասուրք Երրորդութեան , որպէս զի
կարգաւ յառաջ մատուցին ամենայն
բանք արդեան շինուածոյս , որք առ-
հասարակ զառաքինութեան Ազգին
վերաբարդեն զհանդէս :

Արդ՝ իբրեւ հետզհետէ բազմա-
նայր Ազգ մեր ՚ի քաղաքիս , և անբա-
ւական լինէր հին եկեղեցի սուրբ Սա-
ստուածածնին յիւրում՝ ծոցի կրել զա-
րեպաշտիկ հաւատացելոցն յորդու-
թիւն , այնուհետեւ այր իւրաքանչիւր
շարժեալ ոգւով աստուածաբաշտու-
թեան՝ եռայր յանձին տեսանել կան
գուն միւս եւս եկեղեցի :

Ուստի իբր յաւարտ ութ և տասն-
երորդ դարուն , մի ոմն յականաւոր

իշխանաց աղբիս Ա՛տոն անուն, ՚ի զոր մէ խէռւեան, այր երեւելի և աղնրւատոհմ, և յորդիւնս ընժից զբազմօք գերազանցեալ, յանձն էառ առատաձեռնել որ ինչ ՚ի շինուած այնր եկեղեցւոյ պահանջէին ծախք. յաւել ՚ի վերայ զի և անձնիւր հաւատացեալ ոչ զսցաւ իւր խնամն նուէրս ինչ մասնաւորս յիւրոց արգեանց ընծայել, առ բաժանակից եւ հազորդ լինելոյ վարձուցն անմահականաց: Եւ այնպէս ձեռն ՚ի գործ արարեալ կանգնեցաւ նոյն Եկեղեցի յանուն սրբոյն Օգսենտիոսի վկային, զորմէ եւ ականաւ տեսքն ՚ի Տերունեաց պատմեն թէ ՚ի ժամանակս շինութեան նորս այս եկեղեցւոյ, տակաւին նշմարէին անդանօր աւերակք ինչ հնութեան այնր վաղէմի եկեղեցւոյ:

Թերեւս և յայս իսկ ակնարկեցին բանք նորին իսկ Բժշկեան Հօրն ՚ի ձա նապարհորդութեան անդ, ուր յետ ասելոյ զեկեղեցեաց մերոց լինիլ երկուս և ցուցանելոյ թէ երկրորդս այս է նորաշէն, յարէ անմիջապէս թէ՛ «Աստանօր երեւին աւերակք հին շինուածոց»:

Այլ որ առաւել եւս հաւանական գործէ մեզ զայս, է յիշատակարանն՝ որ ՚ի ներքոյ խաչադրոյժ երկուց մարմարինաց զետեղելոց առ երկոքումք գրամբք եկեղեցւոյն, որ այսպիսի յիշատակութիւնս առնէ:

«Յիշատակ է Խաչ՝ Բոտացի տիրացու Խաչերեանց Յարութիւնի որդի Պետրոսին և իւր համայն կենդանեաց և ննջեցելոցն, որ ՚ի դուռն Փօթիշանու նորաշէն Ս. Օգսենտի անուամբ կառուցեալ եկեղեցւոյն, թուին ՌՁՂԵ»:

Ուր որպէս տեսանի, յիշատակաւ սոյն խաչադրոյժ քարանց՝ առանց ինչ միտ դնելոյ նորոգ անուան Եկեղեցւոյն, որ է Երրորդութիւն, ընդ հը-

նոյն շփոթեալ ասէ լինել անուամբ սրբոյն Օգսենտի կառուցեալ:

Բայց զայսպիսեաց աստի ոչ եւս փոյթ է մեզ բանս լայնել երկայնել, զի եւ արդէն իսկ ՚ի սկզբան մասինս խոստացաք չը մխել այլ եւս ՚ի զրոյցս զորոց չունիցիմք հաստատուել ապացոյցս: Այլ ՚ի կարգ բանիս եկեալ՝ բերեմք ՚ի վերայ թէ՛ սոյն այս եկեղեցի, որպէս և հօղովք ՚ի զարգուց նորա մեծագոյն մասամբ, կամ լաւ եւս է աւել, իբրու առանձին ինչ գործ համարի առնն յիշատակելոյ, աղնուականի և աղգասիրի և անմահական փառօք պսակողի զանուն և զճեռ իւրուամի աղգատոհմի. յորոյ ապացոյց յարեմք աստէն և զօրինակ յիշատակարանին փորագրելոյ ՚ի վերայ մարմարինի, և զետեղելոյ ՚ի վերայ միջնադրանն ՚ի հաւաւոյ կուսէ, որ հայի ՚ի գաւիթ եկեղեցւոյն:

«Հիմնարկեցաւ խաչապսակ սուրբ Եկեղեցիս ՚ի քաղաքն Փօթուշան, յանուն Ամենասուրբ Երրորդութեան, արդեամբ Մահտեսի Օգսենտի, ՚ի ժամանակս Հայրապետութեան ամենայն Հայոց Տ. Ղուկասու Սրբազան Կաթողիկոսին, աշխատանք և վերակացութեամբ Տէր Մելքսնին Դրեշու Պուճատեանց Բօմանցի, եւ յիշատակ լինի եօթն նախնեացն այս սուրբ Եկեղեցիս: 1795. Սեպտեմբեր 1»:

Այլ աստանօր թերեւս սպասեցէ որ ըստ կարգի և ժամանակի շինուածոցն բանս ինչ լսել և յաղաքս բարձրաբերձ ամբարտակի զանգակտանն, որ յետ ոչ բաղմաց զինի շինութեան Եկեղեցւոյն՝ ամբաւութեամբ ծախուց կառուցաւ կանգնեցաւ փոքր ինչ տարակայութեամբ առ նմին:

Բայց մի՛, աղաչեմ, զի մեր յանձին կալեալ է զայնց և եթ շինութեանց բլթեցուցանել զգրիչ, որք զառաքինաւ

սէր բերմանց ազգին, միանգամայն և զնահախան նորոտակին քարոզէն զհանգէս, իսկ յորս ընդհակառակն ինչ 'ի վեր երեւեցի բան զնոցանէ մեծաւ զգուշութեամբ 'ի վարչամակ լուծութեան քաղել ամիսովել :

Քանզի զինչ բնաւ երբէք 'ի պարձանաց և և յառաքինութեան մասին գրեցի սա, յորժամ նշմարեցէ որ զայնր ժամանակի դպրոցացն զանչբութիւն, և եկեալ 'ի միտս հարցանիցէ թէ էր ազագուս այնչափ ծախուց վաւրապար վատնումն 'ի պէտս զանգաւաց, սրպէս թէ անհրաժեշտ հարկ 'ի վերայ կայր 'ի հոյակապ տեղոջ զնոսա զետեղել, իսկ որ ինչ առ բարեկրթութիւն մանկանցն էր, և ոչ գէթ կիսով չափ փոյթ 'ի մէջ բերնէ : Այլ եթէ չիցէ յանդգնութիւն ասել, իբրու 'ի հիւզս ինչ մրգապահաց 'ի մէջ սեխեւեաց զնոսա տաղաւարել :

Համայն և այնպէս, ոչ եթէ նախատինա ինչ փաստակաւորացն այնոցիկ գնել ժպրհիմք, այլ զանպտուղ երկասիրութիւն նոցա գովել ևս չառնումք յանձն, թողալ այլոց աստարէզ, զի մի զնաւն մեք ինքնին երեւեցուք գրաւեալ :

Հասա կայցէ այն յիւրում տեղոջ և մեք փոյթ կալցուք անցանել 'ի նըպատակ առաջագրութեանս, այն է 'ի նորոգութիւնս կարեւորագունիցն շիւնուածոց, յոր 'ի սկզբանէ անտի ուղղեալս եմք :

Եւ արդ ըստ ասացելումն, որ հընանայն և ճերանայ մերձ յապականութիւն, ոչ ինչ հանդէպ օրինակէս էր տեսանել և զմերս այս եկեղեցի սուրբ Աստուածածնին, որ 'ի հոլովմանէ այնչափ կարեւոր ամաց ասականութեան տուեալ տեղի ոչ եւս բաւէր այնուհետեւ զտիպ բերել վայելութեան զԱստուծոյ Տաճարի, ուստի և կարգ

յոյժ անպտուհ այլ եւս մնալ 'ի հնոյն վիճակի նահապտուեր անչբութեան 'ի լուսաւորեալ յայսմիկ դարուս : Այն զի և գէղարդոգ պոյծառութիւն շիւնուածոց Եղորդութեան Եկեղեցւոյն ոչ վաբր ինչ նախանձուկս բերէր ժողովրդեանն Աստուծոյ, վասն որոյ այր իւրաքանչիւր փութայր ձեռքեր 'ի նուրագութիւն սորին, Բայց պարագայիւք ինչ ոչ ներելով 'ի գործ անդր մխել բազում անգամ լինէր սոցա զպատաստութեամբ դալ, և 'ի զանազան խռնդակ սոյ արգելու կատիլ, մինչեւ ջամ Տեառն 1826, յորում ժամանակի բարեբախտութեամբ իմն դիպեալ աստանօր Սրբոյ Աթոռոյն Երուսաղէմի բաղնարդիսն Նուիրակ Մարկոս Յոյրազոյն վարդապետն Փօթիշանցի, ընդ իւր հագեծին սրգւոյ Գէորգ վարդապետի Ռօմանցւոյ, և ծանուցեալ զաստուածահաճոյ միտս ժողովրդեանն, բուռն եհար յորդորել և քաջաբերել զնոսա չըլքանիլ երբէք յակնկալութեանէ յաջողուածոյն :

Ուստի այր իւրաքանչիւր ձեռն բղմիծովք պնդեալ և գօտեւորեալ փութացաւ իւրովսանն կցորդ լինել յառաջատուութիւն գործոյն եւ առ 'ի գործագրել զիրան հաճութեամբ հաւսարակաց ընտրեցաւ 'ի գործակատար վերատեսչութեւ առաքինազարդն յիշխանա Ստեփան Բիզար Կոյլաւեան, որդի Կոյլաւեան Գաւթի, որ հանգու նատիպ հնոյն Զօրաբաբէլի ժրացաւ յառաջ վարեցաւ յայս բարեպաշտիկ գործ, զոր և քրտամբ չափ և արեամբ պատկազարդեաց 'ի գլուխ տարաւ սատարութեամբ նուիրանաց համօրէն ժողովրդեանն մեծի և փոքու իւրաքանչիւր ըստ իւրում կարի, որպէս և բան յիշատակարանին զետեղելոյ յարտաքուստ 'ի ճակատ գաւթին յայտ առնէ, ունելով օրինակ բանի զայս :

« Սուրբ Աստուածածնի Տաճարս, որ իբր երեք հարիւր ամօք յառաջ շինեալ էր ամենակարողութեամբն Աստուծոյ, այժմ նորոգեցաւ բայց ՚ի յորմոց գմբէթայարի կաթուղիկէիւ եւ զանգակատամբ արդեամբ Փօթիշանու Աղաջայ իշխանապետաց եւ իշխանաց եւ համայն ժողովոդոց, բաղմարդիւն վերակացութեամբ Կոյլաւեան Աղաջայ Ստեփանի : 1826 . Յունիս 21 » :

Իսկ ապա որ առանձինն ՚ի շինուած աւագ խորանի Եկեղեցւոյն առատաձեռնեաց հանդերձ փորածոյ խաչկալաւն եւ ոսկեղոծ նկարութ՝ եղև Խոսհակ իշխանն ՚ի զարմէ Պօթիշանու առ ՚ի յիշատակ համբըն իւրումն ազատոհմի :

Ըստ այսմ եւ աւանդատուն որբոյ Եկեղեցւոյս է յատուկ իմն գործ յիշատակի ոմանց բարեպաշտօն անձանց, որոց անուանք յայտնի կան ՚ի յիշատակարանի անդ զետեղելոյ ՚ի ներքնակողմին աւանդատանն, եւ է ըստ օրինակիս ըստ այսմիկ, « Յիշատակ է նորաշէն աւանդատունս խորանաւ եւ խաչապսակ գմբէթիւ Տերտէրեանց Յովհաննէսեան Աղաջայ Խաչերեօին եւ եղբարոյն, նաեւ Խաչիկեան Աղաջայ Սարգսին, եւս Զատիկեան Աղաջայ Տանիկին, եւ համայն կենդանեաց եւ ննջեցելոց սոցա : 1826 » :

Արդ՝ իբրեւ այս ամենայն վայելչալուք պայծառութեամբ ՚ի գլուխ ել, եւ ներքին եւ արտաքին զարդութն պսակեցաւ գերազանց գտեալ բազում առաւելութեամբ քան զմիւս Եկեղեցի Ս. Երրորդութեան, այնուհետեւ այլ իմն գեղեցիկ նախանձաւորութիւն յուղէր ՚ի սիրտ բարեպաշտիկ ժողովրդեանն, այն է ՚ի հաւատարմութիւն ամեղ կացուցանել զյօրինուած երկուց որբոց Եկեղեցեանց, եւ համեմատ չափ սկզբութեամբ յարդարել զնոսա, զի մի

ինչ աշատարաղ մին ՚ի միւսսէն երեւեսցի, եւ կամ առաւելութիւն արտաքինայարգար զարդու շինուածոյ միոյն՝ զմիւսոյն աղօրացուսցէ զտեօիլ եւ զուրբ :

Վասն որոյ յամին 1832 նոյն իշխանապետք ազգիս եւ գրեւ նոյն ժողովուրդ կրկին անգամ ՚ի բարեպաշտութիւն շարժեալ եւ նուէրս ինքնայօժար տրոց առատաձեռնեալ իւրաքանչիւր ըստ բաւականի իւրում, կազմեցին կացուցին գումար ինչ հաւաքածոյ արդեանց բաւական ՚ի սպասահարկութիւն ծախուցն կարեւորաց, որով նորոգեցաւ նոյն եկեղեցի կրկնագմբէթ եւ գեղեցկադիր յուելեալ առ երի յաջակողմն կոյս եւ աւանդատուն ինչ վայելչադիր, յորում եւ առանձինն կանգնեցաւ խորան գեղայօրէն զարդու ՚ի յիշատակ Կոյլաւեան բուն Տոհմին արդեամբք Լուսիկ իշխանի Կոյլաւեան եւ իւրումն ամուսնոյ Մարիամ տիկնոջ, որ ՚ի զարմէն Խէսուլեան :

Սոյնպէս եւ դաւիթ Եկեղեցւոյս, որ յառաջն էր կարի փոքրադիր, ընդարձակեցաւ վայելուչ համեմատութեամբ եւ իբրեւ նոր ՚ի նորոյ շինեցաւ արդեամբ ժողովրդեանն, յորում եւ գեղեցկազարդ խորան եւ խաչկալ կանգնեցաւ մեծադոյն մասամբ ծախուց բարեպաշտօն Մարեան եղբարոյ, եւ որպէս զի յանուանէ ծանկոյն սկզբնապատճառ բարեպաշտարարն եւ երախտաւորն նորոգութեան շինուածոյ Սրբոյ Եկեղեցւոյս, յարեմք աստէն զհարազատ օրինակ յիշատակարանին, որ յարտաբուստ ՚ի վերոյ գրանն յարեւմտից կուսէ կայ գնտեղեալ :

« 1832 . Մայիս 16 : Նորոգեցաւ Սուրբ Երրորդութեան Եկեղեցիս բազմաժան աշատառարկութեամբ Կոյլաւեանց Ա . Դաւիթ որդւոյ Ա . Ստեւ

փանին արդեամբք քաղաքիս Հայկա-
ղուն ժողովրդեան 'ի յիշատակութիւն
համայն կենդանեաց և ննջեցելոցն , նա
եւս և բարեկցան աշխատակցութեամբ
Յօբշանցի Ա . Աւետիքի , Զատիկեան
Ա . Տօնիկի . Պօթիւնն ։

Այսպէս ահա ազգասիրական ող-
ւով և աստուածապաշտութեամբ առ-
լցեալ ի յետք և ժողովուրդք քաղաքիս՝
յաւարտ յանկուցին զպայծառութիւն
երկուց սրբոց Եկեղեցեացս , որ ցայսօր
եւս կան 'ի նմին պայծառութեան ,
զորս եւ անսասանելի պահեցցէ Տէր
Աստուած ըստ աւուրց երկնից մինչեւ
յ յաւիտեան , յանմահ յիշատակու-
թիւն Երախտաւորաց նոցին և Բարե-
բարաց , զորոց եւ մեր հատուցեալ
որ ինչ 'ի պատշաճաւոր գիտեցեաց ,
անյանեմք յառաջ 'ի շինութիւն Դըպ-
քոցայն ։

(Շարունակելէ) :

ԹԻՆ ՄԻՆՁԵՒ ՈՐ ԱՍՏԻՃԱՆ

ՆԱԽԱՆՁՆ ԿԸ ԿՈՒՐԱՑՆԷ ԶՄԱՐԴՆ

ՆԱԽԱՆՁՆ՝ ինչ ընտանեաց , ըն-
կերութեանց եւ ազգաց մէջ տեղի
գտնելով որջանայ , կը թունաւորէ
ընտանեկան կեանքն ու կենցաղովա-
րութիւնն , կը տապալէ ընկերականու-
թեան հիմնաքարն և վեր 'ի վայր կը
յեղաշրջէ ազգայնութեան միացուցիչ
ամրապինդ կապն և քաղաքական ու
բարոյական կեանքն ու ոգին : Քանզի
երբ բանականութեան արեգակն չոր
նախանձու մառախլապատ ամպովք
նսեմանայ , երբ մոռաց գազաթման
բարձր հորիզոնն կրից թանձրամած

Ժ

միգովք մթազնի , այնուհետեւ նա
խանձոտ անձանց աչաց թիւրացոյց
գիտակով ամենայն առաքինութիւնք՝
վատ մոլութիւնք կ'երեւին , ճշմար-
տութիւնն՝ ստուութիւն , արդարութիւ-
նը՝ անիրաւութիւն , ուղղութիւնն՝
ձռութիւն և անձնուիրութիւնն՝ շա-
հասիրութիւն ։

Կուղես ընտիր յատկութեամբ և
հազուադիւր ձիրքով Յովսէփ Գեղե-
ցիկ եղիւ ընտանեացդ մէջ , սակայն
կը տեսնես , որ շուտով եղբարցդ ա-
չաց փուշ կը լինիս , քո կեանքն նոցա
համար մահ է , քո շնչառութիւնն՝ հը-
րեղէն կրակ , և ներկայութիւնդ ժան-
տախտ , զքեզ կորուսանելու հնարք
կը խորհին և թշուառութեան Եգիպ-
տոսն կ'իջեցնեն եւ անտի 'ի բանսն
զրպարտութեան ։

Կուղես ազգականացդ ազատու-
թեան , յառաջագիմութեան և եր-
ջանկութեան համար ամեն ջանք եւ
զօրութիւնք 'ի գործ դիր , Մովսէս
մարգարէին նման՝ գիտութեան գա-
ւաղանաւ տգիտութեան ծովն պա-
տառէ , ժողովուրդն մեղաց Փարաւոնի
ծառայութեանն և մոլութեան Եգիպ-
տոսէն ազատելով աւետեաց , լուսոյ
և գիտութեան երկիրն առաջնորդէ ,
կուրութեան անապատին մէջ տապա-
ռաժացեալ սրտերէ գիտութեան աղ-
բիւրներ բղխեցնուր և նորօք իմաստու-
թեան տապով պապակեալ հոգիքն
արբուցանելով զովացնուր , երկնային
մանանայիւ կերակրէ , երկու քառա-
սուն օրեր անթի և ծարաւ մնալով
աշխատութեան լեռոն ելիր , և նոցա
վարուց բարուց ուղղութեան և քա-
ղաքական և ընտանեկան կենաց կա-
նոնաւորութեան համար՝ կարգաց և
կանոնաց տախտակներ գրէ , ևս վեր-
ջապէս ազգիդ երկայնակեցութեան
և յամայր երջանկութեան համար ըզ-